พระศรีอาริย์ถือตาลปัตร: ที่มาและรูปแบบจากหลักฐานงานประติมากรรมสมัยรัตนโกสินทร์*

(Image of Phra Sri Arn Holding a Talipot: The Source and Form from the Evidence of Rattanakosin Sculptures)

ชนิสา นาคน้อย**
(Chanisa Naknoy)

Received: *November 2, 2019*
Revised: *January 24, 2020*
Accepted: *March 10, 2020*

บทความวิจัย
-
วิชาการ

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาวิทยานิพนธ์ระดับดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร เรื่อง “พัฒนาการของคติความเชื่อเรื่องพระอนาคตพุทธเจ้า: รูปพระศรีอาริย์”.

** นักศึกษาปริญญาเอก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร (Ph.D student, Faculty of Archaeology, Silpakorn University).

บทคัดย่อ

บทความเรื่องพระศรีอาริย์ถือตาลปัตรนี้เป็นการศึกษารูปพระศรีอาริย์ในกลุ่มประติมากรรมที่มีรูปแบบคล้ายภิกษุถือตาลปัตร โดยประติมากรรมลักษณะดังกล่าวมีการนำไปใช้กับรูปพระมาลัย ทำให้อาจมีความสับสนในการใช้ชื่อเรียกและยังไม่มีข้อสรุปที่ชัดเจน โดยในบทความนี้ได้การศึกษาที่มาจากเอกสาร และคติความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับพระศรีอาริย์เพื่อทำการวิเคราะห์ความเป็นไปได้ในการใช้ลักษณะการถือตาลปัตรมาเป็นรูปแบบหนึ่งของรูปพระศรีอาริย์ และทำการสำรวจเก็บข้อมูลประติมากรรมภิกษุถือตาลปัตรในสมัยรัตนโกสินทร์เพื่อทำการวิเคราะห์ทางด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ โดยในการศึกษาที่มาของรูปแบบการถือตาลปัตรของพระศรีอาริย์น่าจะมีที่มาจากคติการลงมาจุติบนโลกเพื่อบำเพ็ญเพียรในพระชาติต่าง ๆ และพุทธคุณที่กล่าวในพระไตรปิฎกเรื่องการเทศนาอันยิ่งใหญ่ของพระศรีอาริย์จะนำพาไปสู่การหลุดพ้น รวมไปถึงคติความเชื่อเรื่องการลงมาจุติช่วยมนุษย์ และสืบพระศาสนาให้ถึง 5,000 ปี ทั้งนี้จากการสำรวจพบกลุ่มประติมากรรมภิกษุถือตาลปัตรประมาณ 180 องค์ โดยพบกลุ่มที่มีหลักฐานการสร้าง หรือมีจารึกที่ส่วนฐานจำนวน 17 องค์ สามารถระบุช่วงเวลาการสร้างได้ในสมัยรัตนโกสินทร์ ในรัชกาลที่ 1 จนถึงรัชกาลที่ 8 ในที่นี้ มีจารึกส่วนฐานระบุว่าสร้างรูปพระศรีอาริย์ได้ทั้งหมด 7 องค์ มีเพียงองค์เดียวที่สร้างรูปพระมาลัย ดังนั้นการรับรู้ว่ารูปแบบภิกษุถือตาลปัตรคือพระศรีอาริย์น่าจะเป็นการรับรู้มาแล้วอย่างน้อยในสมัยรัชกาลที่ 1

คำสำคัญ: พระศรีอาริย์, ตาลปัตร, ประติมากรรม, รัตนโกสินทร์

ABSTRACT

This article is a study of Buddhist monk statues holding a talipot fan in order to find out whether they are the representation of Phra Sri-an, the Future Buddha, or Phra Malai, a legendary Buddhist monk who made journeys to hells and heaven. The study starts from looking up beliefs related to Phra Sri-an in documents in order to analyze the reasons for choosing the format of the image as well as surveying and collecting sculpture data for analysis using art history methodology. Findings reveal that the origin of the iconic Phra Sri-an image is found in the story of his multiple reincarnations in the world, the story from Tripitaka of his great sermon that will bring salvation and save the human race, and in 5,000 years of Buddhism beliefs. The survey found approximately 180 statues, with 17 statues displaying at their bases evidence of creation during the reign of King Rama I to King Rama VIII. In this case, 7 images were inscribed as Phra Sri-an, and one image was inscribed as Phra Malai. Consequently, the perception of the image portraying a monk holding a talipot fan should have been acknowledged as Phra Sri-an at least since the reign of King Rama I.

Keywords: Phra Sri-an, Talipot Fan, Sculpture, Rattanakosin Period

บทนำ

งานศิลปกรรมไทยที่ปรากฏนับตั้งแต่สมัยอยุธยาเป็นต้นมา ได้แสดงรูปแบบพระศรีอาริย์ในลักษณะของพระโพธิสัตว์ ตามคติความเชื่อเรื่องพระศรีอาริย์คือพระโพธิสัตว์ที่สถิตอยู่บนสวรรค์ชั้นดุสิตเพื่อลงมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าองค์ที่ 5 ในภัทรกัป ดังนั้นในงานศิลปกรรมจึงถ่ายทอดความเป็นพระโพธิสัตว์ผ่านเครื่องทรงอย่างที่แสดงในรูปเทวดาหรือกษัตริย์ โดยรูปพระศรีอาริย์มักปรากฏในงานจิตรกรรมที่เกี่ยวข้องกับฉากสวรรค์ หรือในงานประติมากรรมที่เกี่ยวข้องกับคติพระพุทธเจ้าในภัทรกัปเท่านั้น

ในงานศิลปกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ได้พบประติมากรรมกลุ่มหนึ่งที่สันนิษฐานว่าเป็นรูปพระศรีอาริย์ และรูปพระมาลัย โดยรูปแบบของงานประติมากรรมคล้ายคลึงกับพระพุทธรูป มีการครองจีวร และประทับนั่งขัดสมาธิ ส่วนที่แตกต่างออกไปคือ พระเศียรไม่มีอุษณีษะและพระรัศมี พระหัตถ์ซ้ายวางบนพระเพลาอยู่ในลักษณะพระหัตถ์กำถือตาลปัตร ส่วนพระหัตถ์ขวาวางคว่ำบนพระชานุขวาแสดงปางมารวิชัย ซึ่งในระยะแรกมีการตีความประติมากรรมรูปแบบนี้คือรูปพระมาลัย โดยใช้วิธีการวิเคราะห์เปรียบเทียบลักษณะทางประติมานในวรรณกรรมเรื่องพระมาลัย และงานจิตรกรรม รวมทั้งคติความเชื่อที่นิยมอย่างแพร่หลาย จึงเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ความเข้าใจโดยทั่วไปรับรู้ว่ารูปภิกษุถือตาลปัตรนี้ คือพระมาลัย (Silpanon 2010) ต่อมาภายหลังนักวิชาการของกรมศิลปากร ได้ทำการศึกษาเพิ่มเติมและทบทวนแนวความคิด เนื่องจากพบตัวอย่างรูปภิกษุถือตาลปัตรในจำนวนที่มากขึ้น จึงได้ตรวจสอบความเชื่อในท้องถิ่น รวมทั้งคติที่ได้รับความนิยมมาตั้งแต่แรกรับพุทธศาสนาจนถึงปัจจุบัน ทำให้เกิดการตีความตามหลักฐานว่ารูปดังกล่าวคือรูปพระศรีอาริย์ (Sudsawad 2012) นอกจากงานวิจัยข้างต้นยังไม่มีงานที่วิเคราะห์เพิ่มเติมเรื่องที่มาในการสร้างพระศรีอาริย์ในรูปภิกษุถือตาลปัตร และการเก็บข้อมูลในเชิงสถิติของประติมากรรมกลุ่มนี้ ซึ่งในปัจจุบันยังไม่มีข้อสรุปที่ชัดเจนเกี่ยวกับการเรียกชื่อประติมากรรมรูปแบบดังกล่าว จึงมีการใช้ปะปนไปตามความเข้าใจ

ประติมากรรมภิกษุถือตาลปัตรเท่าที่มีการสำรวจ และได้ขึ้นทะเบียนเป็นโบราณวัตถุของกรมศิลปากร รวมไปถึงจากการสำรวจวัดที่มีการสร้างก่อนพุทธศักราช 2500 เป็นวัดที่พบในบริเวณภาคกลาง ภาคตะวันออก ภาคตะวันตก

ภาคเหนือตอนล่าง และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พบประติมากรรมภิกษุถือตาลปัตร ราว 180 องค์ โดยพบว่าประติมากรรมภิกษุถือตาลปัตรที่ปรากฏหลักฐานด้านเอกสาร ตำนาน และจารึก ในที่นี้มีจำนวนทั้งหมด 17 องค์ จากหลักฐานสามารถระบุได้เบื้องต้นว่าทั้งหมดเป็นกลุ่มประติมากรรมที่มีอายุสร้างในสมัยรัตนโกสินทร์ โดยกลุ่มดังกล่าวนี้จะเป็นกลุ่มที่นำมาใช้ในการวิเคราะห์ในบทความนี้ด้วย

ในบทความนี้ต้องการวิเคราะห์เพื่อทราบถึงที่มาของการสร้างรูปพระศรีอาริย์เป็นประติมากรรมภิกษุถือตาลปัตร โดยใช้การศึกษาจากคัมภีร์และเอกสารทางศาสนา และตำนานท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับเรื่องพระศรีอาริย์ และใช้การวิเคราะห์รูปแบบทางประวัติศาสตร์ศิลปะ เพื่อให้เห็นถึงพัฒนาการทางรูปแบบของประติมากรรมกลุ่มนี้และใช้ในการกำหนดอายุต่อไป รวมทั้งวิเคราะห์หลักฐานจารึกและเอกสารที่เกี่ยวข้องกับประติมากรรมองค์นั้น ๆ เพื่อหาข้อสรุปและความเป็นไปได้ของชื่อเรียกประติมากรรมถือตาลปัตรนี้

คำจำกัดความของประติมากรรมถือตาลปัตรในบทความนี้ คือประติมากรรมประทับนั่งขัดสมาธิราบ พระหัตถ์ซ้ายกำตาลปัตรเหนือพระเพลา พระหัตถ์ขวาวางบนพระชงฆ์ขวาเท่านั้น และเรียกกลุ่มประติมากรรมนี้ว่าภิกษุถือตาลปัตร ในส่วนรูปแบบที่นำมาวิเคราะห์จะขอใช้ชื่อตามการเรียกในปัจจุบัน เพื่อความเข้าใจที่ตรงตามชิ้นงานประติมากรรม

ที่มาของรูปแบบพระศรีอาริย์ถือตาลปัตร

งานศิลปกรรมรูปบุคคลซึ่งเกี่ยวเนื่องในพุทธศาสนามักแสดงในรูปพระพุทธรูปเป็นหลัก โดยพบในการสร้างงานศิลปกรรมพระพุทธเจ้า อดีตพุทธเจ้า พระสาวก รวมไปถึงพระอรหันต์ ทั้งหมดมีการแสดงความเป็นภิกษุเสมอ คือการครองจีวร การนั่งสมาธิ และการถือบริขารหรือของที่จำเป็นสำหรับพระภิกษุสงฆ์ต่าง ๆ เช่น บาตร หรือตาลปัตร เป็นต้น ซึ่งสามารถแยกศิลปกรรมกลุ่มพระพุทธเจ้า อดีตพุทธเจ้า และกลุ่มพระสาวกหรือพระอรหันต์ โดยแยกจากกลุ่มแสดงการทำขมวดพระเกศา มีอุษณีษะและพระรัศมี ซึ่งเป็นสิ่งที่ระบุว่าเป็นลักษณะของผู้ตรัสรู้แล้ว (Naritsaranuwattiwong 1962: 141) เป็นลักษณะของพระพุทธเจ้า และอดีตพุทธเจ้า ในส่วนกลุ่มพระสาวก และพระอรหันต์ จะแสดงลักษณะส่วนพระเศียรโล้น

หรือมีขมวดพระเกศาแต่ไม่มีอุษณีษะและพระรัศมี รูปแบบศิลปกรรมในกลุ่มพระที่ไม่ได้ตรัสรู้นี้ อาจจะเป็นต้นแบบให้กับการทำรูปพระศรีอาริย์ตามนัยว่าพระศรีอาริย์คือผู้ที่รอลงมาตรัสรู้องค์ต่อไปในภัทรกัปก็เป็นได้ ทั้งนี้ การสร้างรูปพระศรีอาริย์ถือตาลปัตรขึ้นนั้นเกิดขึ้นด้วยเหตุตามข้อสันนิษฐานของสมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ว่าพระสงฆ์ไม่สามารถบูชารูปพระศรีอาริย์ที่เป็นรูปเทวดาได้ เพราะเทวดามีภูมิต่ำกว่าพระภิกษุ จึงทำให้มีการสร้างรูปพระศรีอาริย์ในรูปภิกษุขึ้นแทน (Naritsaranuwattiwong 1962: 109)

ดังนั้นในบทความนี้จะศึกษาถึงที่มาของการสร้างพระศรีอาริย์ในรูปแบบภิกษุที่ปรากฏในหลักฐานเอกสารทั้งจากคัมภีร์ วรรณกรรม และตำนาน เพื่อหาแนวคิดในการสร้างรูปพระศรีอาริย์ภิกษุนี้ขึ้น และรับรู้ถึงที่มาในการสร้างสรรค์งานศิลปกรรม โดยจะทำการวิเคราะห์รูปแบบพระศรีอาริย์ในฐานะภิกษุ ใน 2 บริบทซึ่งเป็นลักษณะสำคัญและเป็นประเด็นปัญหาที่ปรากฏในงานศิลปกรรมคือ การสร้างรูปพระศรีอาริย์ครองจีวรอย่างภิกษุ และการแสดงรูปพระศรีอาริย์ถือตาลปัตร ซึ่งเป็นรูปแบบที่แตกต่างไปจากการสวมเครื่องทรงอย่างเทวดา และไม่สัมพันธ์ใด ๆ กับสถานะพระโพธิสัตว์ของพระศรีอาริย์ ดังนั้นการศึกษางานวรรณกรรมอาจจะทำให้เข้าใจที่มาในการสร้างสรรค์ของช่างมากขึ้นด้วย

1. พระศรีอาริย์ครองจีวรอย่างภิกษุ

การสร้างงานศิลปกรรมพระศรีอาริย์ในรูปลักษณะครองจีวรอย่างพระสงฆ์นั้น นักวิชาการได้ตั้งข้อสันนิษฐานถึงที่มาว่า น่าจะสื่อความหมายตอนพุทธประวัติเมื่อครั้งที่พระศรีอาริย์เสวยพระชาติเป็น “พระอชิตภิกษุ” ซึ่งจะเป็นพระพุทธเจ้าองค์ต่อไปในภัทรกัปตามที่กล่าวในคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถา คัมภีร์ดังกล่าวไม่ปรากฏหลักฐานผู้แต่งแน่ชัด แต่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ ให้ชำระขึ้นใน พ.ศ. 2387 - 2388 ซึ่งคัมภีร์ดังกล่าวน่าจะแพร่หลายมาแล้วในสมัยอยุธยา ดังนั้นเรื่องการเสวยพระชาติของพระศรีอาริย์เป็น “อชิต” จึงเป็นข้อสันนิษฐานที่นิยมนำมาใช้สนับสนุนแนวคิดในเรื่องการสร้างรูปพระศรีอาริย์เป็นภิกษุ ซึ่งความนิยมคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถานั้นสอดคล้องกับช่วงเวลาของการเกิดงานศิลปกรรม (Sudsawad 2012: 140) อย่างไรก็ตามด้วยที่มาของคัมภีร์ปฐม

สมโพธิกถาไม่ชัดเจนและฉบับที่แพร่หลายในปัจจุบันคือฉบับที่เรียบเรียงขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 ทำให้มีประเด็นปัญหาเรื่องระยะเวลาในการสร้างงานศิลปกรรม ซึ่งกำหนดอายุไว้ในราวสมัยอยุธยาตอนปลายมาแล้ว ดังนั้นในการศึกษาจะเริ่มศึกษาข้อมูลของพระศรีอาริย์ที่ปรากฏในคัมภีร์และเอกสารตามลำดับ เพื่อหาที่มาในการสร้างรูปพระศรีอาริย์ครองจีวรอย่างภิกษุ

เรื่องราวของพระศรีอาริย์พบหลักฐานที่กล่าวถึงในพระไตรปิฎกซึ่งนับว่าเป็นคัมภีร์เก่าและสำคัญที่สุดในพุทธศาสนา (Tipitaka 2003) กล่าวถึงพุทธคุณ 9[1] ของพระศรีอาริย์ ซึ่งเหมือนกับพุทธคุณของพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน (Vichitrakranlikit 2006: 14 - 16) และในพระไตรปิฎกยังมีกล่าวถึงพระศรีอาริย์ตอนหนึ่ง (Tipitaka 2003) เกี่ยวกับพระพุทธเจ้าในภัทรกัป 5 พระองค์ ซึ่งพระศรีอาริย์จะเป็นผู้เผยแผ่ศาสนาให้ผู้อื่นมากมาย และจะเป็นผู้นำสาวกไปสู่นิพพาน เป็นต้น โดยเรื่องราวของพระศรีอาริย์ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกนั้นเป็นการกล่าวถึงเหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นช่วงก่อนจะหมดยุคพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันหลังจาก 5,000 ปี และตอนเริ่มต้นของยุคพระศรีอาริย์ที่จะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต เพื่อแสดงสัญญาณการเปลี่ยนไปสู่พระพุทธเจ้าองค์สุดท้ายในภัทรกัป ซึ่งในเนื้อหาไม่แสดงการเล่ารายละเอียดเรื่องพระชาติก่อน หรือพุทธประวัติในการลงมาจุติบนโลกแต่อย่างใด

---

[1] พุทธคุณ 9 คือคุณความดีของพระพุทธเจ้า 9 ประการ ประกอบไปด้วย 1. เป็นพระอรหันต์ 2. เป็นผู้ตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง 3. เป็นผู้เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ 4. เป็นผู้เสด็จไปดี 5. เป็นผู้รู้แจ้งโลก 6. เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม 7. เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย 8. เป็นพระพุทธเจ้า 9. เป็นผู้มีพระภาค ซึ่งพุทธคุณ 9 ของพระศรีอาริย์ได้กล่าวไว้ในพระไตรปิฎกเถรวาท ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค จักกวัตติสูตร ตอนว่าด้วยเมตเตยยพุทธุปบาท มีความว่า “ภิกษุทั้งหลาย เมื่อมนุษย์มีอายุขัย 80,000 ปี พระผู้มีพระภาคพระนามว่าเมตไตรย จักเสด็จอุบัติขึ้นในโลก พระองค์เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ เสด็จไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้าเป็นพระผู้มีพระภาคเหมือนตถาคตอุบัติขึ้นในโลกในบัดนี้”.

อย่างไรก็ตาม มีการแต่งขยายเรื่องประวัติพระศรีอาริย์ในคัมภีร์ชั้นหลัง คือ คัมภีร์อนาคตวงศ์ (Rawin 1999) ซึ่งแต่งขึ้นในลังกามีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับพุทธประวัติของพระโพธิสัตว์ที่ต่อไปจะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต โดยมีการแต่งพุทธประวัติของพระศรีอาริย์เป็นลำดับแรก จากอนาคตพุทธเจ้าทั้งหมด 10 พระองค์ ในเนื้อหากล่าวตอนหนึ่งถึงการออกบรรพชาของพระศรีอาริย์ และเกิดการอัศจรรย์ทำให้ผู้คนบรรพชาตามพระศรีอาริย์จำนวนมาก หลังจากนั้นพระองค์ได้บำเพ็ญเพียรเป็นเวลา 7 วัน แล้วจึงตรัสรู้ โดยเค้าโครงพุทธประวัติของพระอนาคตพุทธเจ้าทั้ง 10 พระองค์มีความคล้ายคลึงกันทั้งหมด ซึ่งการแต่งเนื้อหาส่วนนี้น่าจะรับอิทธิพลจากพุทธประวัติพระพุทธเจ้าโดยตรง เพราะเป็นการเล่าเรื่องราวอย่างเป็นลำดับตั้งแต่ประสูติ บรรพชา และนำไปสู่การตรัสรู้ในที่สุด ทั้งนี้สิ่งสำคัญของการข้ามผ่านจากสถานะคฤหัสถ์มาสู่บรรพชิตเพื่อไปยังการตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้านั้น จำเป็นต้องผ่านการบรรพชามาก่อนเสมอ เพื่อจะได้เรียนรู้ให้เข้าใจในพระธรรมและเผยแผ่พระศาสนาตามวัตรปฏิบัติ ดังนั้นการเป็นบรรพชิตจึงเป็นสัญลักษณ์สำคัญอย่างหนึ่งของเส้นทางการเป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งอาจเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้มีการสร้างรูปพระศรีอาริย์เป็นภิกษุขึ้น

ประวัติพระศรีอาริย์ที่ปรากฏในคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถา มีการแต่งเรื่องราวเพิ่มเติมในช่วงเวลาที่พระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันยังอยู่บนโลก กล่าวถึงเรื่องราวของพระศรีอาริย์เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นเจ้าชายอชิตกุมาร ซึ่งศรัทธาออกผนวชเป็นภิกษุนามว่าพระอชิตะภิกษุ ด้วยการกระทำดังกล่าวของพระอชิตะทำให้พระพุทธเจ้ามีพุทธฎีกาตรัสพยากรณ์ว่า พระอชิตะจะได้ตรัสรู้เป็นพระอนาคตพุทธเจ้า พระนามว่าพระเมตไตรย (Paramanujitajinorasa 2004: 348 - 364) โดยเรื่องราวดังกล่าวให้รายละเอียดเพิ่มเติมมาจากเนื้อหาพระไตรปิฎก ตอนพระนางปชาบดีโคตมีทอผ้ามามอบให้แก่พระพุทธเจ้า (Tipitaka 2003) แต่ในเนื้อหาบอกเพียงว่าพระพุทธเจ้าไม่ทรงรับไว้ ดังนั้นเนื้อหาที่เพิ่มมานี้เจาะจงที่จะเชื่อมโยงกับพระอชิตะในพระชาติที่พระพุทธเจ้าทรงพยากรณ์ว่าพระอชิตะจะเป็นพระพุทธเจ้าองค์ต่อไปในภัทรกัป เนื้อหาที่สัมพันธ์กันนี้แสดงถึงความเชื่อมโยงเรื่องราวในพระไตรปิฎกให้เกี่ยวข้องกับคัมภีร์ที่แต่งขึ้นในภายหลัง เพื่อเป็นการอ้างอิงถึงมูลเหตุและเพิ่มความน่าเชื่อถือของเนื้อเรื่องมากขึ้น

เรื่องราวประวัติของพระศรีอาริย์ที่กล่าวถึงในคัมภีร์ข้างต้นล้วนเกี่ยวข้องกับเรื่องราวในการบำเพ็ญเพียรบนโลกมนุษย์ของพระศรีอาริย์ โดยเรื่องส่วนใหญ่นั้นพระศรีอาริย์จะอยู่ในสถานะบรรพชิต และสั่งสอนเทศนา ดังนั้นเรื่องราวตามประวัติของพระศรีอาริย์นี้น่าจะเป็นต้นเค้าให้กับตำนานที่แต่งขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ อย่างเช่น ตำนานวัดไลย์ ที่กล่าวถึงพระศรีอาริย์ลงมาจุติบนโลก และได้บรรพชาที่วัดไลย์ นอกจากนี้ยังมีตำนานต่าง ๆ ที่สัมพันธ์กับการลงมาจุติยังโลกมนุษย์ของพระศรีอาริย์ เช่น ตำนานพระเจ้าเลียบโลก และตำนานเวียงกาหลง เป็นต้น (Kasempholkoon 2009: 264) ดังนั้นการสร้างรูปพระศรีอาริย์เป็นภิกษุนอกจากจะมีที่มาจากคัมภีร์ต่าง ๆ แล้ว น่าจะมาจากความตั้งใจในการสร้างให้สอดคล้องตามหลักพุทธศาสนา หรือสร้างตามคติความเชื่อของผู้คน ซึ่งรูปพระศรีอาริย์ภิกษุนี้ให้ความใกล้ชิดกับมนุษย์ได้ง่ายกว่าพระศรีอาริย์ในสถานะเทวดา รวมทั้งการเป็นพระสงฆ์สามารถผนวกเข้ากับศาสนาได้อย่างแยบคายด้วย ดังนั้นไม่ว่าจะด้วยพุทธประวัติที่กล่าวถึงการบรรพชาเป็นพระสงฆ์ตามคัมภีร์ หรือตำนานการลงมาช่วยเหลือผู้คนก่อนเวลา ย่อมต้องการเชื่อมโยงกับพระพุทธศาสนาเป็นหลัก เพื่อการสืบต่อพระพุทธศาสนาต่อไป

2. พระศรีอาริย์ถือตาลปัตร

ประติมากรรมพระภิกษุถือตาลปัตร เข้าใจว่าช่างต้องการสร้างให้แตกต่างไปจากรูปพระสาวก นักวิชาการจึงเสนอว่ารูปแบบการใช้ตาลปัตรของพระศรีอาริย์น่าจะเป็นการนำรูปแบบของพระชัยวัฒน์มาใช้ เพราะเป็นรูปแบบที่มีมาแล้วในสมัยอยุธยา (Sudsawad 2012: 140) หรือเป็นการดูดกลืนรูปแบบของพระมาลัย เพราะมีเรื่องราวที่กล่าวถึงเกี่ยวข้องกันในมาลัยสูตร (Silpanon 2010: 77 - 81) โดยมูลเหตุของการสร้างพระชัยวัฒน์ถือตาลปัตรเป็นการให้ความหมายเพื่อการอำนวยชัย เพื่อบังอาวุธ และเป็นเครื่องประกอบสมณศักดิ์ของพระพุทธรูป (Plainoi 1985: 3, 8) ส่วนพระมาลัยถือตาลปัตรนั้นนับว่าตาลปัตรเป็นสัญลักษณ์ประจำตัวของพระมาลัย เพื่อสื่อถึงการแสดงธรรมโปรดสัตว์ (Silpanon 2010: 76) จะเห็นว่าการถือตาลปัตรในงานศิลปกรรมมีที่มาจากการยกคติเข้าไปใส่ในการสร้างพุทธลักษณะ เพื่อเป็นการแสดงลักษณะอิทธิปาฏิหาริย์ และเป็นสัญลักษณ์ประจำตัวของงานประติมากรรม

การใช้ตาลปัตรไม่มีหลักฐานที่ชัดเจนว่ามีการใช้ขึ้นเมื่อใด มีนักวิชาการ

สันนิษฐานว่า แรกเริ่มพระสงฆ์อาจจะใช้ในพิธีปลงศพ เมื่อจะชักผ้าบังสุกุลจากศพที่เน่าเปื่อยเพื่อนำไปทำจีวร จึงใช้พัดใบตาลบังจมูกเพื่อกันกลิ่นเหม็น ทำให้เกิดเป็นประเพณีที่พระสงฆ์จะถือตาลปัตรไปทำพิธีกรรมต่าง ๆ (Chandavij 1986: 3 - 4) หรือใช้ประกอบในพิธีสวดเป็นเครื่องกำบังหน้าเวลาแสดงธรรม เพื่อต้องการให้ผู้ฟังสนใจแต่ธรรมที่แสดงเท่านั้น (Chandavij 1986: 3) ซึ่งลักษณะการใช้ตาลปัตรบังหน้าในระหว่างแสดงธรรมนั้น จากหลักฐานเอกสารปรากฏในคัมภีร์สมันตปาสาทิกาอรรถกถา วินัยปิฎก ภาค 1 กล่าวว่า ในการทำปฐมสังคายนา ที่ประชุมสงฆ์มีการซักถามและตอบกล่าวแก้ข้อธรรมและข้อวินัย โดยพระสงฆ์ที่มีหน้าที่ตอบจะต้องขึ้นไปนั่งบนธรรมาสน์ท่ามกลางพระสงฆ์ที่มาประชุม และถือพัดบังหน้าตลอดเวลาที่ชี้แจงข้อธรรมข้อวินัย (Encyclopedia for Youth 2007: 12 - 13) และหลักฐานจารึกในสมัยสุโขทัยกล่าวถึงการถวายตาลปัตรให้แก่พระเถระ เรียกว่า “พัดสวดธรรม” (Boonprakong 1983: 108 - 117) ดังนั้นหน้าที่หลักในการใช้งานตาลปัตรแต่เดิมคือการใช้ประกอบการเทศนาสั่งสอนธรรม และพิธีกรรมทางศาสนา

จากเนื้อหาในวรรณกรรม และตำนาน ไม่ปรากฏส่วนใดที่เกี่ยวข้องกับการถือตาลปัตรของพระศรีอาริย์ แต่ถ้าวิเคราะห์ถึงแนวคิดและที่มาเรื่องราวจากงานเอกสารแล้ว อาจจะเกี่ยวข้องกับอิทธิปาฏิหาริย์ของพระศรีอาริย์ที่ปรากฏในคัมภีร์วรรณกรรม และตำนานต่าง ๆ คือการแสดงธรรม นำพาเหล่าภิกษุและบริวารไปสู่นิพพานอย่างยิ่งใหญ่ดังที่กล่าวถึงในพระไตรปิฎก พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค มีความว่า

> *“...พระผู้มีพระภาคพระนามว่าเมตไตรย์พระองค์นั้น จักทรงทำโลกนี้พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ให้แจ้งชัดด้วยพระปัญญาอันยิ่งด้วยพระองค์เองแล้ว ทรงสอนหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ให้รู้ตาม เหมือนตถาคตในบัดนี้ ทำโลกนี้พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ให้แจ้งชัดด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตถาคตเองแล้ว สอนหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์เทวดาและมนุษย์ให้รู้ตามอยู่ เมตไตรยพระองค์นั้น จักทรงแสดงธรรมอันมีความงามใน*

เบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วนเหมือนตถาคต ในบัดนี้ แสดงธรรมอันมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน พระองค์จักทรงบริหารภิกษุหลายพันรูป เหมือนตถาคตบริหารภิกษุสงฆ์หลายร้อยรูปในบัดนี้ ฉะนั้น...”

ซึ่งการใช้ตาลปัตรซึ่งเป็นของพระสงฆ์นั้นเป็นสิ่งประกอบสำคัญในการแสดงธรรมด้วย ทั้งนี้ การสื่อความหมายของการแสดงธรรมได้ปรากฏในพระพุทธรูปถือตาลปัตรด้วย เช่น พระพุทธชัยสิทธิธรรมนาท พระประธานในศาลาการเปรียญวัดราชโอรสาราม เป็นต้น อย่างไรก็ตาม หากวิเคราะห์บนพื้นฐานของการเป็นพระสงฆ์ว่าตาลปัตรเป็นในสิ่งที่พระสงฆ์ย่อมมีนั้น การสร้างพระศรีอาริย์ในรูปภิกษุก็สามารถสร้างให้ถือตาลปัตรได้เช่นเดียวกับรูปพระมาลัยถือตาลปัตร หรือพระสิวลี ซึ่งทั้งสององค์ต่างมีสถานะตามที่ปรากฏในงานศิลปกรรมเป็นรูปพระภิกษุด้วย นอกจากนี้บทบาทหน้าที่ตามการใช้ตาลปัตรในพระชัยวัฒน์ซึ่งเกี่ยวข้องกับการแสดงสมณศักดิ์ที่สูงส่ง อาจเทียบเคียงได้อีกอย่างหนึ่งว่าการให้พระศรีอาริย์ถือตาลปัตรนั้นอาจจะต้องการแสดงสมณศักดิ์ของพระศรีอาริย์ ซึ่งเป็นพระโพธิสัตว์และจะเป็นพระพุทธเจ้าองค์ต่อไปในอนาคตด้วย

อาจสรุปได้ว่าที่มาของการถือตาลปัตรของรูปพระศรีอาริย์นี้ เป็นลักษณะทางประติมานที่สอดคล้องกับอิทธิปาฏิหาริย์ของพระศรีอาริย์ในเรื่องการแสดงธรรม และนำพาผู้คนให้ไปสู่นิพพานอย่างยิ่งใหญ่ซึ่งปรากฏในพระไตรปิฎก โดยพบว่ามีพระพุทธรูป หรือรูปเคารพในพุทธศาสนามีประติมานที่ถือตาลปัตร ก็ล้วนเกี่ยวข้องกับการแสดงธรรมทั้งสิ้น ซึ่งหากดูจากลักษณะการใช้ตาลปัตรแบบต่าง ๆ ก็ไม่อาจจะนำมาใช้ในการแบ่งกลุ่มงานศิลปกรรมได้เช่นกัน ดังนั้นการวิเคราะห์รูปพระศรีอาริย์ถือตาลปัตรจึงเป็นส่วนประกอบหนึ่งในลักษณะทางประติมานเท่านั้น ไม่สามารถ

นำมาเป็นหลักฐานในการระบุได้ว่ารูปภิกษุถือตาลปัตรคือรูปพระศรีอาริย์ได้อย่างสมบูรณ์เพียงอย่างเดียว จำเป็นจะต้องใช้หลักฐานอื่น ๆ ประกอบด้วยเสมอ

ในการศึกษาที่มาของพระศรีอาริย์ข้างต้น อาจกล่าวโดยสรุปว่า การสร้างรูปพระศรีอาริย์ครองจีวรอย่างภิกษุ และการถือตาลปัตรนั้น เกี่ยวข้องกับการนำเรื่องราวในพระไตรปิฎก วรรณกรรม และตำนานต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น โดยเลือกเอาอิทธิปาฏิหาริย์ที่เป็นคุณสมบัติที่สำคัญของพระศรีอาริย์ รวมทั้งสิ่งที่แสดงการเปลี่ยนแปลงสถานะคือการบรรพชา ซึ่งเป็นเส้นทางแห่งการตรัสรู้ และการจะเป็นพระพุทธเจ้าโดยสมบูรณ์มาใช้ในการสร้างสรรค์รูปแบบ โดยรูปแบบดังกล่าวมีการเลือกจากลักษณะของศิลปกรรมอื่น เช่น พระชัยวัฒน์ และพระมาลัย ซึ่งมีการให้ความหมายของการสร้างใกล้เคียงกับการสร้างพระศรีอาริย์ ดังนั้นรูปแบบที่นำมาใช้จึงทำให้งานศิลปกรรมมีความใกล้เคียงกันมาก หรืออาจคล้ายคลึงกันจนไม่สามารถแยกออกจากกันได้ เช่นที่ปรากฏในประติมากรรมพระมาลัย ดังนั้นการใช้หลักฐานเป็นตัวกำหนดอายุ และรูปแบบของงานศิลปกรรมจึงเป็นส่วนสำคัญ และชัดเจนที่สุดในการศึกษาครั้งนี้

รูปแบบพระศรีอาริย์จากหลักฐานเอกสาร และจารึกส่วนฐาน

จากการสำรวจเก็บข้อมูลในบริเวณภาคกลาง ภาคตะวันออก ภาคตะวันตก ภาคเหนือตอนล่าง และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ส่วนใหญ่พบมากในพื้นที่กรุงเทพฯ ลพบุรี อ่างทอง และตราด ซึ่งกลุ่มประติมากรรมภิกษุถือตาลปัตรนี้พบอยู่โดยทั่วไปอยู่ตามวัดต่าง ๆ ที่มีประวัติการสร้างในสมัยอยุธยาตอนปลาย ถึงสมัยรัตนโกสินทร์ราวรัชกาลที่ 3 โดยรูปภิกษุถือตาลปัตรที่พบนั้นจะวางในตำแหน่งส่วนฐานชุกชีของพระประธานในอุโบสถหรือวิหาร สามารถแบ่งตามขนาดได้ 2 กลุ่ม คือกลุ่มที่มีขนาดกลาง สูงตั้งแต่ 1 เมตรจนถึง 1.5 เมตร และกลุ่มที่มีย่อมลงมามีขนาด 20 เซนติเมตรจนถึง 50 เซนติเมตร โดยประติมากรรมที่มีจารึกจะมีขนาดกลางเนื่องจากมีพื้นที่ส่วนฐานให้สามารถจารึกได้ ส่วนรูปภิกษุถือตาลปัตรที่มีหลักฐานเอกสารนั้น พบในวัดหลวง หรือวัดสำคัญซึ่งมีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร ทั้งจากการบันทึกของราชสำนัก หรือประวัติของวัดนั้น ๆ

กลุ่มรูปภิกษุที่มีจารึก และหลักฐานเอกสาร ในการศึกษาครั้งนี้มีจำนวน 17 องค์ ในส่วนของรูปภิกษุถือตาลปัตรที่มาจากหลักฐานเอกสารจะวิเคราะห์เพื่อให้

เห็นความเชื่อมโยงกับรูปภิกษุนั้น ๆ อย่างชัดเจนที่สุด ในส่วนรูปภิกษุที่มีจารึกจะวิเคราะห์รูปแบบเพื่อให้เห็นความสอดคล้องในงานศิลปกรรมสมัยนั้น ๆ และวิเคราะห์ข้อความในจารึกเพื่อการตีความต่อไป ซึ่งในการศึกษานี้ได้ทำการแบ่งกลุ่มตามพัฒนาการทางศิลปะในการกำหนดอายุได้เป็น 3 กลุ่ม ดังนี้

1. รูปภิกษุถือตาลปัตรในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1 - 3)

ในระยะแรกที่ปรากฏหลักฐานเป็นช่วงเวลาของการสร้างบ้านแปงเมือง พระพุทธรูปส่วนใหญ่เป็นการย้ายมาจากหัวเมืองต่าง ๆ ทั้งหลักฐานเอกสารการบันทึกต่าง ๆ ที่หลงเหลือในปัจจุบันมีจำนวนน้อย จึงพบรูปภิกษุถือตาลปัตรที่มีหลักฐานและจารึกในระยะนี้จำนวน 2 องค์ คือ รูปพระศรีอาริย์ วัดระฆังโฆสิตาราม กรุงเทพฯ และรูปพระศรีอาริย์ วัดบุบผาราม จังหวัดตราด

รูปพระศรีอาริย์ วัดระฆังโฆษิตาราม (ภาพที่ 1) องค์ที่จะใช้ในการศึกษาประดิษฐานอยู่ที่วิหารสมเด็จพระสังฆราช (สี) ตามประวัติวัดกล่าวถึงการสร้างรูปพระศรีอาริย์หลังจากการสถาปนาพระปรางค์ใน พ.ศ. 2336 ความว่า

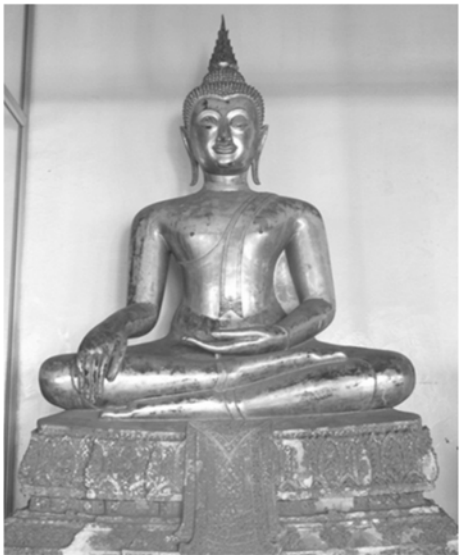
> *“...พุทธศักราช 2337 สมเด็จพระสังฆราชสีสิ้น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานเพลิงแล้ว โปรดให้อัญเชิญพระอัฏฐิบรรจุไว้ในรูปพระศรีอาริย์ แล้วยกขึ้นประดิษฐานไว้บนมุขพระปรางค์ทิศตะวันออก ที่ซุ้มหน้ามุขเป็นพัดยศ พระแท่นบุษบกมาลาเขียนลายลดน้ำ กระจังเป็นลายแกะปิดทอง และเสลี่ยงรั้วมีคานหาบพร้อม...”*
>
> *(Rakang 1961)*

ซึ่งต่อมา พระราชธรรมภาณี (ละมูล) เจ้าอาวาสลำดับที่ 10 ได้เปลี่ยนศาลาเปลื้องเครื่องด้านหน้าพระอุโบสถ จากเดิมเป็นหลังคาทรงปั้นหยา เป็นวิหารที่มีช่อฟ้าใบระกาและหางหงส์ ส่วนหน้าบันทั้งสองด้านจำหลักรูปฉัตร 3 ชั้น และอัญเชิญรูปพระศรีอาริย์ซึ่งบรรจุอัฐิพระสังฆราช (สี) มาประดิษฐานที่วิหารนี้ใน พ.ศ. 2504 (Rakang 1961)

รูปแบบพระศรีอาริย์ วัดระฆังโฆษิตาราม มีลักษณะคือ พระพักตร์ค่อนข้างกลม พระเกศาเป็นเม็ดกลม มีพระจุไรรอบพระเศียร พระขนงโก่งเป็นแผ่น พระเนตรเรียวเหลือบต่ำ พระนาสิกโด่งเป็นสัน แย้มพระโอษฐ์เล็กน้อย ครองจีวรห่มเฉียง ชายสังฆาฏิเป็นแผ่นพาดลงมากลางพระอุระ ยาวลงมาจรดพระนาภี ปลายสังฆาฏิทำลายเขี้ยวตะขาบ พระหัตถ์ขวาวางบนพระชงฆ์ พระหัตถ์ซ้ายกำมือถือตาลปัตรบนพระเพลา นิ้วพระดัชนีกางออกไขว้กับพระอังคุฐ ประทับนั่งขัดสมาธิราบบนฐานเขียงเว้า จากลักษณะรูปพระศรีอาริย์ วัดระฆังโฆษิตาราม เปรียบเทียบได้กับพระพุทธรูปปางมารวิชัย ที่ประดิษฐานรอบระเบียงคดชั้นนอกที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ซึ่งได้มีการพอกทับขึ้นใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 1 ให้มีพระพักตร์แบบรัตนโกสินทร์ (Saisingha 2013: 512) (ภาพที่ 2) รวมทั้งชายสังฆาฏิแผ่นใหญ่พาดกึ่งกลางพระอุระซึ่งเป็นลักษณะเด่นของพระพุทธรูปสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ด้วยพุทธลักษณะที่คล้ายคลึงกันจึงอาจกำหนดอายุได้ว่าน่าจะสร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ ตามที่เอกสารบันทึกไว้

ภาพที่ 1 รูปพระศรีอาริย์ วิหารพระสังฆราช (สี) วัดระฆังโฆษิตาราม กรุงเทพฯ

ภาพที่ 2
พระพระพุทธรูป ที่ระเบียงคด
วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม
กรุงเทพฯ

รูปพระศรีอาริย์ วัดบุปผาราม จังหวัดตราด (ภาพที่ 3) จากหลักฐานจารึกพบว่าเป็นรูปภิกษุถือตาลปัตรที่มีการจารึกว่าเป็นการสร้างรูปพระศรีอาริย์ สร้างในพ.ศ. 2393 ซึ่งนับว่าเป็นหลักฐานจารึกที่เก่าที่สุดที่ในการจารึกส่วนฐานของรูปพระศรีอาริย์ (ภาพที่ 4)

รูปพระศรีอาริย์มีลักษณะพระพักตร์ค่อนข้างกลม มีขอบไรพระศก พระเกศาเป็นปุ่มเล็ก พระกรรณยาวและกางออก ขอบพระกรรณส่วนบนเรียวแหลม พระนลาฏแคบ พระขนงโก่งเป็นสันเล็กน้อย พระเนตรเหลือบต่ำ พระนาสิกโด่งมีขนาดค่อนข้างเล็ก พระโอษฐ์แย้มสรวลมีขนาดเล็กขอบพระโอษฐ์ค่อนข้างหนา ส่วนพระวรกายค่อนข้างเพรียว ครองจีวรห่มเฉียง ชายสังฆาฏิเป็นแผ่นใหญ่ยาวลงมาจรดพระนาภี ชายสังฆาฏิหยักคลื่นเล็กน้อย พระหัตถ์ขวาวางบนพระชงฆ์ พระหัตถ์ซ้ายกำพระหัตถ์บนพระเพลา นิ้วพระหัตถ์ทั้งสี่กำเป็นวง พระอังคุฏฐเหยียดตรง ประทับนั่งขัดสมาธิราบบนฐานบัวประดับลวดลาย จารึกปรากฏที่ท้องไม้มีรอบฐานทั้ง 2 ชั้น

ลักษณะของส่วนฐาน เป็นฐานสิงห์เพิ่มมุม 2 ชั้น ชุดฐานประกอบด้วย ฐานหน้ากระดานล่างเพิ่มมุม 2 ชั้น หน้ากระดานล่างแต่งลายประจำยาม ลวดบัวมีกระจัง

ตาอ้อยประดับกระจกซ้อนกัน 2 ชั้น เหนือขึ้นไปเป็นฐานสิงห์เพิ่มมุม ขาสิงห์ขนาดเล็ก กาบเท้าสิงห์ประดับลวดลาย และท้องสิงห์มีลายประจำยามก้านแย่ง บัวหลังสิงห์มีกระจังตาอ้อยประดับกระจกซ้อนกัน 2 ชั้น เหนือขึ้นไปเป็นฐานบัวทำกลีบบัวหงายซ้อนกัน 3 ชั้น ในกลีบบัวทำลายก้านต่อดอกประดับกระจก ตรงกึ่งกลางฐานด้านหน้ามีผ้าทิพย์ซ้อนกัน 3 ชั้น มีลวดลายประดับกระจก ชายผ้าทิพย์โค้งมนยาวลงมาถึงหน้ากระดานล่าง ลักษณะของฐานนี้เป็นรูปแบบที่นิยมสร้างในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เทียบได้กับฐานพระพุทธรูป ที่ระเบียงคด วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (ภาพที่ 2)

ภาพที่ 3 รูปพระศรีอาริย์ วัดบุปผาราม จังหวัดตราด จารึกปีสร้าง พ.ศ. 2393

ภาพที่ 4 จารึกฐานรูปพระศรีอาริย์
วัดบุปผาราม จังหวัดตราด จารึกปีสร้าง พ.ศ. 2393

2. รูปภิกษุถือตาลปัตรในสมัยรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 4 - 5)

ช่วงเวลานี้มีการสอบชำระพุทธศาสนาใหม่ และมีการเปิดรับอารยธรรมจากตะวันตกมากขึ้น จึงส่งผลมายังงานศิลปกรรมในระยะนี้ ในการสร้างภิกษุถือตาลปัตรก็ยังปรากฏหลักฐานกระจายตัวไปยังวัดราษฎรมากขึ้น และมีความนิยมในการสร้างมากขึ้นด้วย พบรูปภิกษุถือตาลปัตรจำนวน 7 องค์ ในจำนวนนี้มี 2 องค์ที่เป็นหลักฐานเอกสาร คือ พระศรีอาริย์ วัดเขมาภิรตาราม จังหวัดนนทบุรี และพระศรีอาริย์ วัดไลย์ จังหวัดลพบุรี

รูปพระศรีอาริย์ วัดเขมาภิรตาราม จังหวัดนนทบุรี (ภาพที่ 5) ตามประวัติวัดเขมาภิรตาราม เมื่อครั้งสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ ให้บูรณปฏิสังขรณ์ทั้งพระอาราม โดยรูปพระศรีอาริย์ประดิษฐ์อยู่ในซุ้มปรางค์ด้านหลังพระอุโบสถ จึงกำหนดให้รูปพระศรีอาริย์สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 (Wijitwatakarn 1971: 36) โดยกล่าวกันว่าอาจนำต้นแบบมาจากรูปพระศรีอาริย์วัดไลย์ ซึ่งรัชกาลที่ 4 เคยจาริกไปเมื่อ พ.ศ. 2376 เมื่อครั้งยังทรงผนวชเป็นพระวชิรญาณภิกขุ (Sudsawad 2012: 163)

พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ ได้วิเคราะห์รูปพระศรีอาริย์ไว้ในประวัติวัดว่า การสร้างพระอุโบสถหันไปทางทิศตะวันตก และพระประธานหันไปทางทิศตะวันตกด้วย เป็นแบบที่ผิด เพื่อแก้ไขให้ถูกจึงสร้างพระพุทธรูปไว้ด้านหลัง โดยให้มีพุทธลักษณะเหมือนกับพระพุทธรูปทุกอย่าง ยกเว้นการไม่มีรัศมีบนพระเศียรเท่านั้น ซึ่งการไม่ทำพระรัศมีทำให้ทั่วไปเข้าใจว่าพระพุทธรูปองค์นี้คือรูปพระศรีอาริย์ ซึ่งวางรวมอยู่กับพระสาวกไม่ได้ จึงต้องเอามาประดิษฐานไว้ข้างนอก ซึ่งพลตรีหลวงวิจิตรวาทการเสนอว่าพระพุทธรูปนี้ไม่ใช่รูปพระศรีอาริย์

> *"...เพราะแบบช่างของไทยเราไม่ทำพระศรีอาริย์เป็นรูปพระ ต้องทำเป็นเทวดา เพราะถือว่าพระศรีอาริย์ยังเสวยทิพย์อยู่บนสวรรค์ยังไม่ได้เป็นพระ..."*
> *(Wijitwatakarn 1971: 36)*

แต่จากความเข้าใจเรื่องรูปพระศรีอาริย์ของหลวงวิจิตรวาทการนี้ น่าจะเป็นความคิดเห็นส่วนตัว เพราะความเข้าใจทั่วไปรับทราบกันว่าเป็นรูปพระศรีอาริย์อย่างเช่นในสาส์นสมเด็จ ที่กรมพระยาดำรงราชานุภาพฯ กล่าวถึงพุทธลักษณะของพระสัมพุทธพรรณี (ภาพที่ 6) ซึ่งเป็นพระพุทธรูปประจำรัชกาลที่ 4 ไว้ว่า "...พิจารณาดูพระสัมพุทธพรรณี เห็นว่าอาศัยพระรัศมีออกเสียก็กลายเป็นรูปพระศรีอาริย์..." (Naritsaranuwattiwong 1962: 297) แสดงว่ารูปแบบดังกล่าวเป็นที่เข้าใจกันในวงการช่างอยู่แล้ว ดังนั้นรูปพระศรีอาริย์ วัดเขมาภิตาราม ก็คือรูปแบบพระศรีอาริย์ตามที่เข้าใจกัน แต่ยังคงต้องวิเคราะห์ทางรูปแบบศิลปะเพื่อให้ทราบถึงเวลาในการสร้างที่ชัดเจนขึ้น

ภาพที่ 5 รูปพระศรีอาริย์ วัดเขมาภิรตาราม จังหวัดนนทบุรี

ภาพที่ 6 พระสัมพุทธพรรณี วัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรุงเทพฯ

รูปพระศรีอาริย์วัดเขมาภิรตาราม มีลักษณะพระพักตร์ค่อนข้างกลม พระเกศาเป็นปุ่มเล็กแหลม พระกรรณยาว ติ่งพระกรรณงอออกด้านข้าง พระนลาฏแคบ พระขนงโก่งเป็นสันเล็กน้อย พระเนตรเหลือบต่ำมองตรง พระนาสิกโด่งมีขนาดค่อนข้างเล็ก พระโอษฐ์แย้มเล็กน้อย ส่วนพระวรกายค่อนข้างเพรียว ครองจีวร

ห่มเฉียง ชายสังฆาฏิซ้อนสองชั้นเป็นแผ่นใหญ่พาดลงมากึ่งกลางพระอุระ และยาวลงมาจรดพระนาภี ชายสังฆาฏิปลายตัด พระหัตถ์ขวาวางบนพระชงฆ์ พระหัตถ์ซ้ายกำพระหัตถ์บนพระเพลา นิ้วพระหัตถ์ทั้งสามกำเป็นวง พระอังคุฐและพระกนิษฐาเหยียดตรง ประทับนั่งขัดสมาธิราบบนฐานบัวประดับลวดลาย ด้านหน้ามีชายผ้าทิพย์ เมื่อวิเคราะห์เปรียบเทียบรูปแบบกับพระสัมพุทธพรรณี พบว่ามีลักษณะที่คล้ายคลึงกันมาก โดยเฉพาะส่วนเศียร เช่นการไม่ทำไรพระศก พระนลาฏแคบ หรือพระโอษฐ์ที่แย้มเล็กน้อย แต่ในส่วนรายละเอียดอื่นดูว่าจะต่างกันด้วยฝีมือช่างเท่านั้น ดังนั้นจึงอาจสรุปได้ว่ารูปพระศรีอาริย์ที่วัดเขมาภิรตาราม น่าจะเป็นงานที่สร้างขึ้นในช่วงราวรัชกาลที่ 4 ถึงต้นรัชกาลที่ 5 เพราะมีพุทธลักษณะบางประการที่แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการของรูปแบบดังที่กล่าวมาแล้ว

รูปพระศรีอาริย์ วัดไลย์ จังหวัดลพบุรี (ภาพที่ 7) มีหลักฐานจากตำนาน ซึ่งกล่าวถึงประวัติครั้งแรกสร้างว่าเกี่ยวข้องกับการลงมาจุติบนโลกเพื่อให้มนุษย์หมั่นทำกุศลเพื่อสืบอายุพระศาสนาให้ถึง 5,000 ปี โดยในเนื้อหากล่าวถึงพระอินทร์อัญเชิญพระศรีอาริย์กลับบนสวรรค์ชั้นดุสิต ด้วยระยะเวลาในช่วงที่ลงมาบนโลกมนุษย์ว่าเป็นช่วงก่อนกึ่งพุทธกาลแล้ว มนุษย์มีความเข้าใจในพระธรรม และหมั่นทำบุญกุศล ซึ่งเมื่อพระศรีอาริย์เสด็จกลับสวรรค์ ชาวบ้านพากันสร้างรูปพระศรีอาริย์ แต่สร้างไม่สำเร็จ ท้าวสักกราชจึงแปลงตัวลงมาช่วยสร้างจนเสร็จ (Sudsawad 2012: 124 - 127)

จากหลักฐานทางตำนาน การกล่าวถึงช่วงเวลาก่อนกึ่งพุทธกาล น่าจะหมายถึงก่อน พ.ศ. 2500 ซึ่งทำให้นักวิชาการสันนิษฐานว่ารูปพระศรีอาริย์สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าปราสาททอง เพราะพระองค์ได้ทรงสร้างรูปพระศรีอาริย์ไว้หลายรูป โดยกลุ่มที่สันนิษฐานว่าสร้างรุ่นเดียวกันคือ รูปพระศรีอาริย์ วัดชุมพลนิกายาราม อำเภอบางปะอิน และวัดใหม่ประชุมพล อำเภอนครหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (Chutchawantipakorn 2000: 234) ทั้งนี้ รูปแบบของรูปพระศรีอาริย์ที่วัดชุมพลนิกายาราม และวัดใหม่ประชุมพล เป็นรูปเทวดาหรือพระพุทธรูปที่ทรงเครื่องอย่างกษัตริย์ จึงไม่ได้นำมาศึกษาในบทความนี้ โดยในข้อสันนิษฐานดังกล่าวนี้นอกจากนักวิชาการจะใช้การวิเคราะห์จากรูปแบบของงานประติมากรรมแล้ว อาจจะใช้หลักฐานทางด้านสถาปัตยกรรมเป็นตัวประกอบ โดยใช้การกำหนดอายุปูนปั้นที่

ประดับผนังวิหารของวัดไลย์ ทำให้กำหนดอายุว่ารูปพระศรีอาริย์สร้างขึ้นในสมัยอยุธยาด้วย

อย่างไรก็ตาม รูปแบบของรูปพระศรีอาริย์ วัดไลย์ที่ปรากฏในปัจจุบันนั้น จากหลักฐานเอกสารได้รับการซ่อมแซมในสมัยรัชกาลที่ 5 กล่าวในจดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน วันจันทร์ แรม 6 ค่ำ เดือน 9 ปีมะแม จุลศักราช 1245 (พ.ศ. 2426)

> *"...บอกพระยาสุทธิธรรมธาดาเมืองลพบุรีว่าเพลิงไหม้วิหารวัดไลย์ องค์พระศรีอาริย์ละลายเสียไป ได้ความว่าพวกรามัญขึ้นไปจุดธูปเทียนบูชาและห่มผ้าพระแล้วปิดประตูทิ้งไว้..."*
>
> *(Chulalongkorn 1938: 174)*

ด้วยเหตุไฟไหม้จึงโปรดให้เคลื่อนย้ายรูปพระศรีอาริย์ลงมายังพระนครเพื่อซ่อมแซม โดยในเอกสารไม่ได้ระบุความเสียหายของรูปพระศรีอาริย์อย่างเจาะจง เพียงระบุว่าละลายเสียไป หลังจากนั้นในจดหมายเหตุพระราชกิจรายวันกล่าวถึงการเคลื่อนย้ายรูปพระศรีอาริย์กลับสู่วัดไลย์ ในวันพฤหัสบดี ขึ้น 9 ค่ำ เดือน 12 ปีมะแม จุลศักราช 1245 (พ.ศ. 2426)

> *"...อนึ่งโปรดให้แห่พระศรีอาริย์ซึ่งไฟไหม้ชำรุดโปรดให้ซ่อมเสร็จนั้น แต่วังพระองค์ประดิษฐมาลงท่าหน้าศาลต่างประเทศแล้วเชิญลงเรือทินกรล่องศรี มีเรือตั้งคู่ 1 แห่ และกรมพระนครบาลได้ป่าวร้องให้ราษฎรแห่ขึ้นไปส่ง และหัวเมืองตามทางก็จะได้แห่ส่งต่อกันไปจนถึงลพบุรี..."*
>
> *(Chulalongkorn 1938: 84)*

แสดงให้เห็นระยะเวลาการซ่อมโดยประมาณ 3 เดือน ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับการสร้างพระพุทธรูปใหม่ของพระองค์เจ้าประดิษฐวรการในกรณีการสร้างพระพุทธนฤมลธรรโมภาส พระประธานวัดนิเวศธรรมประวัติ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ซึ่งต้องใช้เวลาในการออกแบบและแก้ไข รวมทั้งขั้นตอนการหล่อ แล้วเสร็จใช้เวลา

ประมาณ 1 ปี 10 เดือน (Princedd Maha Chakri Sirindhorn Anthropology Centre 2003)[2] ดังนั้นระยะเวลาในการซ่อมรูปพระศรีอาริย์ของพระองค์เจ้าประดิษฐวรการ อาจจะเป็นการซ่อมเพียงเล็กน้อย และไม่ได้มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบไปมากด้วย เพราะการโปรดพระราชกุศลให้ซ่อมรูปพระศรีอาริย์ วัดไลย์ และจัดงานเฉลิมฉลอง รัชกาลที่ 5 กล่าวถึงว่า

> *"...ที่ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลซ่อมแซมพระศรีอาริย์ และทำการฉลองนี้ใช่ว่าทรงจะเชื่อถือเลื่อมใสรูปนี้อย่างเช่นคนโง่ ยินดีในพระศาสนาพระศรีอาริย์ภายหน้ายิ่งกว่าพระพุทธเจ้านั้นหามิได้ ทรงเกื้อกูลอนุเคราะห์ความสนุกยินดีของราษฎรเท่านั้น... "*
>
> *(Chulalongkorn 1938: 95 - 96)*

แสดงให้เห็นว่าชาวบ้านมีความศรัทธาในรูปพระศรีอาริย์องค์นี้มาก การปรับเปลี่ยนรูปแบบหลังจากการซ่อมอาจส่งผลกระทบต่อจิตใจชาวบ้านได้ แต่อย่างไรก็ตามพระองค์ก็ทรงให้ช่างเอกเป็นผู้รับผิดชอบในการซ่อม และยังทรงเสด็จพระราชดำเนินไปฉลองรูปพระศรีอาริย์ด้วยพระองค์เอง รวมทั้งได้ซักถามเจ้าอาวาสและสมภารวัดเรื่องรูปพระศรีอาริย์ แสดงให้เห็นว่าทรงให้ความสนพระทัยอยู่มาก ดังนั้นรูปแบบของรูปพระศรีอาริย์วัดไลย์จึงสามารถพบได้ทั่วไปในสมัยหลัง ในพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้กล่าวถึงวัดไลย์ว่า

> *"...เป็นวัดเก่าชั้นแรกตั้งกรุงศรีอยุธยา แล้วปฏิสังขรณ์เมื่อสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ...ที่วัดไลย์นี้มีรูปพระศรีอาริย์เป็นของสำคัญ ซึ่งผู้คนนับถือกันมามากแต่โบราณ..."*
>
> *(Damrong Rajanubhub, Somdejkromphraya 2014: 65)*

---

[2] เนื่องจากไม่สามารถหาช่วงเวลาเริ่มการสร้างพระพุทธนฤมลธรรโมภาสได้ จึงนับระยะเวลานับตั้งแต่เริ่มสร้างวัดนิเวศธรรมประวัติจนถึงเวลาสร้างพระพุทธรูปแล้วเสร็จ.

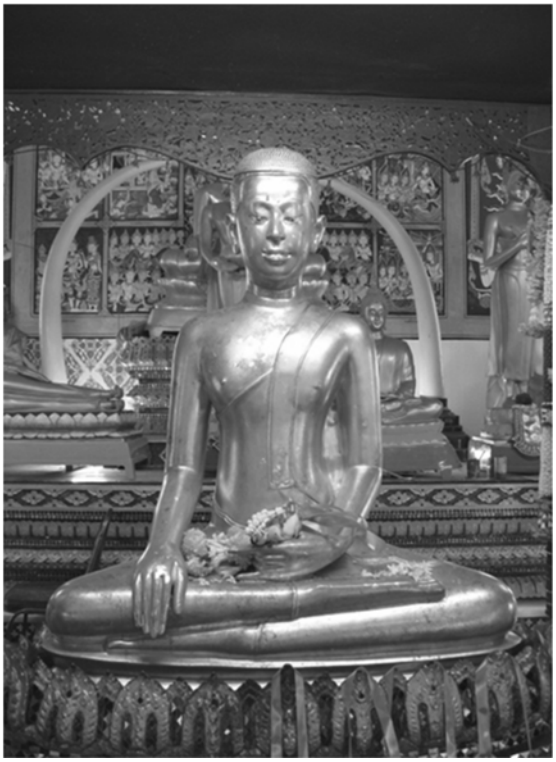
แสดงให้เห็นความศรัทธาในรูปพระศรีอาริย์องค์นี้มาอย่างต่อเนื่องยาวนาน ในส่วนรูปแบบลักษณะ พระศรีอาริย์ วัดไลย์ มีพระพักตร์รีรูปไข่ ส่วนพระเศียรเหนือขอบไรพระศก (พระจุไร) เปิดออกได้ พระเกศาเป็นปุ่มเล็ก พระกรรณสั้น พระขนงโก่งเป็นสัน พระเนตรเหลือบต่ำมองตรง พระนาสิกโด่ง พระโอษฐ์เล็ก ริมพระโอษฐ์บนบาง ล่างหนา พระวรกายสูงโปร่ง ครองจีวรห่มเฉียง สังฆาฏิซ้อนกันสองชั้นเป็นแผ่นใหญ่พาดลงมากลางพระอุระ ยาวลงมาจรดพระนาภี ปลายสังฆาฏิชั้นล่างตัดตรง ชั้นบนหยักคลื่นเล็กน้อย ประทับนั่งในท่าขัดสมาธิราบ พระหัตถ์ขวาวางบนพระชงฆ์ นิ้วพระหัตถ์ยาวไม่เท่ากัน ส่วนพระหัตถ์ซ้ายกำมือบนพระเพลา โดยนิ้วพระอังคุฐพระดัชนี และพระกนิษฐาชี้ตรง

จากลักษณะเค้าโครงข้างต้นจะเห็นว่าสัดส่วนพระวรกายที่ยืดสูง และสังฆาฏิที่เป็นแผ่นเล็ก มีความคล้ายคลึงกับพุทธลักษณะของพระพุทธรูปสมัยอยุธยาตอนปลาย เทียบได้กับพระพุทธรูปที่ระเบียงคด วัดไชยวัฒนาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นต้น จึงอาจสันนิษฐานได้ว่ารูปพระศรีอาริย์ วัดไลย์ น่าจะมีการสร้างขึ้นตั้งแต่ในสมัยอยุธยาตอนปลายแล้ว แต่ทั้งนี้รูปแบบพระศรีอาริย์ วัดไลย์ในปัจจุบัน เป็นงานซ่อมในสมัยรัชกาลที่ 5 อย่างแน่ชัดตามหลักฐานเอกสารที่ได้มีการบันทึกไว้

อย่างไรก็ตาม มีลักษณะบางประการที่มีความคล้ายคลึงกับงานสร้างพระพุทธรูปของพระองค์เจ้าประดิษฐวรการ คือลักษณะการทำพระโอษฐ์เล็ก ริมพระโอษฐ์บนค่อนข้างบาง และริมพระโอษฐ์ล่างหนา ทำให้ส่วนมุมพระโอษฐ์ยกขึ้นเล็กน้อย ลักษณะคล้ายการแย้มพระโอษฐ์อ่อน ๆ ซึ่งเทียบได้กับพระพุทธนฤมลธรรโมภาส พระประธานวัดนิเวศธรรมประวัติ นอกจากนี้ยังมีรายละเอียดที่แสดงถึงงานช่างซึ่งเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของพระองค์เจ้าประดิษฐวรการในเรื่องการออกแบบให้เหมือนจริง คือ การทำติ่งพระกรรณสั้นอย่างมนุษย์ ซึ่งการแสดงความเหมือนจริงในงานของพระองค์เจ้าประดิษฐวรการส่วนใหญ่จะพบในการทำจีวรพระพุทธรูป คือการทำสังฆาฏิเป็นปื้นขนาดใหญ่ และริ้วจีวรเป็นริ้วแบบธรรมชาติ เป็นต้น

ดังนั้นอาจสรุปได้ว่ารูปพระศรีอาริย์ วัดไลย์ ตามลักษณะที่ปรากฏในปัจจุบันนั้นเป็นงานซ่อมที่เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 โดยรูปแบบการซ่อมนั้นคงจะยึดตามเค้าโครงที่หลงเหลือจากเหตุการณ์ไฟไหม้ จึงอาจมีการดัดแปลงแก้ไขไปบ้างไม่มากก็

น้อย ซึ่งหากดูจากความเสื่อมใสศรัทธาของชาวบ้านอาจส่งผลไปยังงานซ่อมให้มีความคล้ายคลึงของเดิมมากที่สุด แต่อย่างไรก็ตามรูปพระศรีอาริย์ วัดไลย์นี้ ก็แสดงให้เห็นถึงเอกลักษณ์เฉพาะทางงานช่างของพระองค์เจ้าประดิษฐวรการ ผู้ซ่อมแซมรูปพระศรีอาริย์นั้นครั้งนั้นด้วย

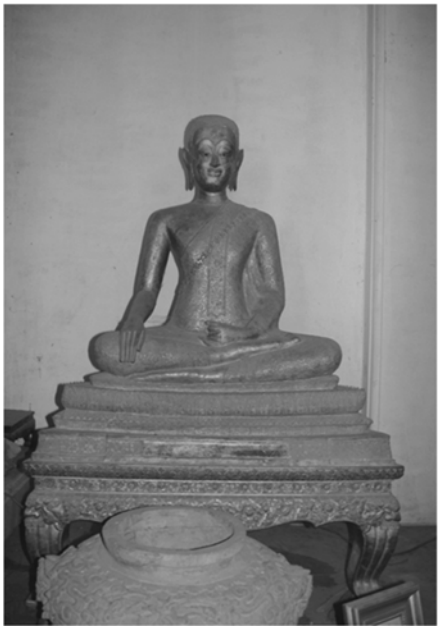

ภาพที่ 7 รูปพระศรีอาริย์ วัดไลย์ จังหวัดลพบุรี

ในส่วนรูปพระศรีอาริย์ที่มีจารึกนั้น ทั้งหมดระบุปีสร้างในสมัยรัชกาลที่ 5 จำนวน 5 องค์ (ภาพที่ 8 - 11) โดยมีจารึกระบุปีสร้างในช่วง พ.ศ. 2417 – 2452 ลักษณะรูปพระศรีอาริย์ที่พบโดยรวมรูปแบบจะคล้ายคลึงกับสมัยก่อนหน้า เช่นการประทับนั่งขัดสมาธิราบ ถือตาลปัตรที่พระหัตถ์ซ้าย และวางพระหัตถ์ขวาที่พระชงฆ์ แต่จะมีส่วนที่แตกต่างออกไป ซึ่งเป็นลักษณะสำคัญที่พบร่วมกันของรูปพระศรีอาริย์กลุ่มนี้คือ การครองจีวรลายดอก การทำพระจุไรรอบเศียร และลักษณะของการจับตาลปัตรที่เริ่มกางนิ้วพระกนิษฐาออกมา และนิ้วพระดัชนีเริ่มกางออกมาเล็กน้อย ซึ่งแสดงให้เห็นถึงงานช่างที่พัฒนาให้ดูอ่อนช้อยมีความเคลื่อนไหวมากขึ้น และส่วนสำคัญคือการทำจีวรลายดอก ซึ่งเริ่มเกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 (Saisingha 2008: 240) และมานิยมอย่างมากในรัชกาลที่ 5 ซึ่งพบว่ามีการนำจีวรลายดอกมาใช้กับการสร้างรูปพระศรีอาริย์ด้วย ลักษณะเด่นอีกประการหนึ่งคือการทำส่วนฐานพระที่ประดับลวดลายที่ส่วนหน้ากระดาน เป็นลายนักษัตร และลายพรรณพฤกษา การทำลวดลายดังกล่าวน่าจะเริ่มปรากฏขึ้นในระยะนี้ด้วย

ภาพที่ 8 รูปพระศรีอาริย์
วัดบุปผาราม จังหวัดตราด
จารึกปีสร้าง พ.ศ. 2417
Source: Saisingha 2013

ภาพที่ 9 รูปพระศรีอาริย์
วัดนางชีโชติการาม กรุงเทพฯ
จารึกปีสร้าง พ.ศ. 2424
Source: Saisingha 2013

ภาพที่ 10 รูปพระศรีอาริย์
วัดทองธรรมชาติ กรุงเทพฯ
จารึกปีสร้าง พ.ศ. 2427

ภาพที่ 11 รูปพระศรีอาริย์
วัดสุวรรณ (คลองสาน)
กรุงเทพฯ จารึกปีสร้าง พ.ศ. 2428

3. รูปภิกษุถือตาลปัตรในสมัยรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 6 - 8)

ในระยะนี้เป็นกระแสการพัฒนาอย่างตะวันตกเข้ามามีบทบาทในทุก ๆ ด้าน รวมถึงเป็นช่วงเวลาที่บ้านเมืองตกอยู่ในสงครามทั้งจากภายนอกและภายใน น่าจะเป็นปัจจัยส่งผลให้พบหลักฐานภิกษุถือตาลปัตรกระจายอยู่ตามนอกเมืองเป็นหลัก ดังเช่นการปรับเปลี่ยนแนวคิดแบบสัจนิยมตะวันตก โดยได้รับความสนใจจากชนชั้นนำ แต่ไม่ได้ส่งผลต่อแนวความคิดของสามัญชน จึงยังมีการรักษาแนวความคิด และคติความเชื่อแบบดั้งเดิมไว้ (Silpanon 2010: 114 - 115) แนวคิดจากตะวันตกนี้น่าจะส่งผลถึงคติความเชื่อเรื่องสวรรค์ นรก รวมไปถึงโลกในภายภาคหน้า ซึ่งเกี่ยวข้องกับเรื่องพระศรีอาริย์ที่รับรู้มาแต่เดิมด้วย ทำให้การสร้างรูปพระศรีอาริย์ในเมืองหลวงซึ่งเป็นศูนย์กลางความรู้สมัยใหม่ค่อย ๆ ลดน้อยลง

โดยในระยะนี้พบรูปภิกษุถือตาลปัตรที่มีจารึกส่วนฐาน และระบุปีสร้าง จำนวน 9 องค์ โดยมีการสร้างในลักษณะที่คล้ายคลึงกับรูปภิกษุถือตาลปัตรในสมัยก่อนหน้า เช่นการทำจีวรเรียบ และจีวรลายดอก การทำเส้นพระจุไรรอบพระเศียร เป็นต้น ทั้งนี้มีรูปแบบที่อาจจะเป็นการตั้งใจสร้างให้เหมือนรูปต้นแบบ เช่น พระศรีอาริย์ ในศาลาการเปรียญ วัดระฆังฯ (ภาพที่ 12) ซึ่งมีรูปแบบเหมือนกับรูปพระศรีอาริย์ วัดไลย์ โดยมีลักษณะการทำพระจุไรที่สามารถเปิดได้เหมือนกันด้วย นอกจากนี้ยังปรากฏรูปแบบของภิกษุถือตาลปัตรที่เริ่มแสดงความเป็นงานช่างท้องถิ่นมากขึ้น คือมีรูปแบบเฉพาะเป็นของตนเอง รูปแบบที่ปรากฏในท้องถิ่นจึงมีความคล้ายคลึงกัน เช่น กลุ่มภิกษุถือตาลปัตร วัดบางช้างใต้ จังหวัดนครปฐม และกลุ่มภิกษุถือตาลปัตร พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อินทร์บุรี จังหวัดสิงห์บุรี เป็นต้น

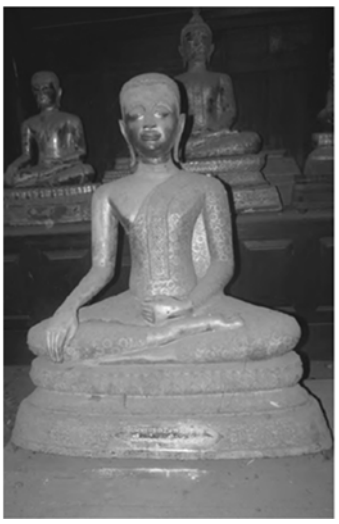

ภาพที่ 12 พระศรีอาริย์ ในศาลาการเปรียญ วัดระฆังโฆษิตาราม กรุงเทพฯ จารึกปีสร้าง พ.ศ. 2482

พระศรีอาริย์ วัดบางช้างใต้ จังหวัดนครปฐม กลุ่มนี้พบมีจำนวน 3 องค์ (ภาพที่ 13 - 15) จารึกระบุปีสร้าง พ.ศ. 2461 และ 2465 โดยรูปแบบส่วนใหญ่มีความคล้ายคลึงกับรูปพระศรีอาริย์ในสมัยรัชกาลที่ 5 แต่จะมีรายละเอียดบางส่วนที่ต่างออกไป คือ ลักษณะพระโอษฐ์หนา และขอบพระโอษฐ์แบะ ซึ่งอาจจะเป็นลักษณะเฉพาะของช่างบริเวณวัดบางช้างใต้

ภาพที่ 13 รูปพระศรีอาริย์ วัดบางช้างใต้ จังหวัดนครปฐม จารึกปีสร้าง พ.ศ. 2461

ภาพที่ 14 รูปพระศรีอาริย์ วัดบางช้างใต้ จังหวัดนครปฐม จารึกปีสร้าง พ.ศ. 2465

ภาพที่ 15 รูปพระศรีอาริย์ วัดบางช้างใต้ จังหวัดนครปฐม จารึกปีสร้าง พ.ศ. 2465

พระศรีอาริย์ และพระมาลัย พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อินทร์บุรี (ภาพที่ 16 - 17) มีจำนวน 2 องค์ ซึ่งมีจารึก ระบุผู้สร้าง และระยะการสร้างใน พ.ศ. 2470 คราวเดียวกันทั้งสององค์ รูปแบบโดยรวมมีความคล้ายคลึงกัน คือ ภิกษุนั่งขัดสมาธิราบ พระหัตถ์ขวาวางไว้ที่พระชงฆ์ขวา ส่วนพระหัตถ์ซ้ายถือตาลปัตรเช่นเดียวกัน แต่มีลักษณะแตกต่างกันคือ พระมาลัยจะถือตาลปัตรใบตาล สะพายบาตรที่ไหล่ซ้าย และพระศรีอาริย์ถือตาลปัตรแว่นแก้ว ส่วนฐานมีจารึกบอกการสร้างว่าองค์หนึ่งคือพระศรีอาริย์ และองค์หนึ่งคือพระมาลัย

การจารึกส่วนฐานที่ปรากฏในประติมากรรมคู่นี้นั้น น่าจะเกิดจากการคติความเชื่อเรื่องมาลัยสูตร (Silpanon 2010: 81) โดยอาจสันนิษฐานว่ามีการสร้างให้ประติมากรรมมีรายละเอียดที่ต่างกันบางประการ และมีการจารึกไว้ที่ส่วนฐาน เพื่อต้องการแยกรูปแบบของพระศรีอาริย์และพระมาลัยออกจากกัน ซึ่งปัญหานี้สัมพันธ์กับความไม่ชัดเจนของรูปแบบ หรือความสับสนของรูปแบบที่มาโดยตลอด อย่างไรก็ตามลักษณะที่แตกต่างกันของรูปพระศรีอาริย์ และรูปพระมาลัย 2 องค์นี้ ยังไม่สามารถนำมาใช้เป็นลักษณะเฉพาะตัวในการระบุรูปพระศรีอาริย์ถือตาลปัตรแบบแว่นแก้ว หรือพระมาลัยถือตาลปัตรใบตาล และสะพายบาตรได้ เนื่องจากไม่ปรากฏ

การทำรูปพระศรีอาริย์ และรูปพระมาลัยในรูปแบบนี้ แต่นับว่าเป็นลักษณะพิเศษอย่างหนึ่งที่ช่างพยายามสร้างลักษณะที่แตกต่างของประติมากรรม 2 องค์นี้ให้ชัดเจนขึ้น

ภาพที่ 16 รูปพระศรีอาริย์
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อินทร์บุรี
จังหวัดสิงห์บุรี
จารึกปีสร้าง พ.ศ. 2470

ภาพที่ 17 รูปพระมาลัย
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อินทร์บุรี
จังหวัดสิงห์บุรี
จารึกปีสร้าง พ.ศ. 2470

จากการศึกษาจึงสรุปได้ว่ารูปภิกษุถือตาลปัตรที่มีหลักฐานเอกสาร และจารึกทั้งหมด จำนวน 17 องค์ พบว่ามี 3 องค์ ที่มีหลักฐานการสร้างจากเอกสารว่ามีการสั่งให้สร้างพระศรีอาริย์มาแล้วตั้งแต่ในรัชกาลที่ 1 ส่วนรูปภิกษุถือตาลปัตรที่มีจารึกส่วนฐานระบุปีสร้างเก่าที่สุด สร้างในสมัยรัชกาลที่ 3 และในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นช่วงที่พบรูปภิกษุถือตาลปัตรที่มีจารึกส่วนฐานมากที่สุดจำนวน 6 องค์ โดยจากจารึกพบว่ามีรูปพระภิกษุถือตาลปัตรที่จารึกระบุว่าเป็นรูปของพระศรีอาริย์ จำนวนทั้งหมด 7 องค์ และมีจารึกว่าเป็นรูปพระมาลัย จำนวน 1 องค์

ในส่วนของรูปแบบภิกษุถือตาลปัตร มีความสอดคล้องกับพัฒนาการทางด้านรูปแบบของพระพุทธรูปในระยะต่าง ๆ โดยมีลักษณะกล่าวคือ กลุ่มภิกษุถือตาลปัตรในสมัยรัชกาลที่ 1 - 3 รูปภิกษุครองจีวรเรียบ ส่วนเศียรมีการทำเส้นพระจุไรรอบพระเศียร พระหัตถ์ซ้ายกำตาลปัตรเป็นวงกลม ส่วนฐานหล่อแยกชิ้นกับองค์พระ และเน้นตกแต่งลวดลายประดับกระจก และกลุ่มภิกษุถือตาลปัตรในสมัยรัชกาลที่ 4 - 5 มีรูปภิกษุครองเรียบ และจีวรลายดอก ส่วนเศียรมีการทำพระจุไรเปิดออกได้ นิ้วพระหัตถ์ที่ใช้กำตาลปัตรกรีดกรายมีความอ่อนช้อยมากขึ้น ส่วนฐานหล่อแยกกับพระวรกายเหมือนระยะก่อนหน้า ฐานหน้ากระดานมีการทำลายนักษัตร และพรรณพฤกษาขึ้น และในกลุ่มภิกษุถือตาลปัตรในสมัยรัชกาลที่ 6 - 8 รูปแบบส่วนใหญ่คล้ายคลึงกับระยะก่อนหน้าทั้งหมด มีการปรับเรื่องเทคนิคการหล่อ คือเป็นการหล่อชิ้นเดียวกันทั้งองค์พระและฐาน โดยส่วนฐานนั้นทำเป็นบัวเตี้ย ๆ ประกอบด้วยฐานหน้ากระดานและฐานบัวหงายเท่านั้น และการทำจีวรลายดอกมีลักษณะเส้นเป็นสันนูนมากขึ้น

บทสรุป

การสร้างพระศรีอาริย์เป็นรูปภิกษุถือตาลปัตร น่าจะมีที่มาจากเรื่องราวที่ปรากฏในพระไตรปิฎก คัมภีร์อนาคตวงศ์ คัมภีร์ปฐมสมโพธิกถา และพุทธประวัติของพระศรีอาริย์ ด้วยปัจจัยดังกล่าวจึงส่งผลให้มีการสร้างศิลปกรรมในสถานะบรรพชิต ซึ่งอาจจะเป็นการสร้างให้สอดคล้องตามหลักพุทธศาสนา หรือสร้างตามคติความเชื่อของผู้คน ซึ่งรูปพระศรีอาริย์ภิกษุนี้ให้ความใกล้ชิดกับมนุษย์ได้ง่ายกว่าพระศรีอาริย์ในสถานะเทวดา และการถือตาลปัตรอาจเกี่ยวข้องกับอิทธิปาฏิหาริย์เรื่องการเทศนา และตาลปัตรนับเป็นเครื่องประกอบสมณศักดิ์ของพระสงฆ์ หรือเป็นบริขารของ

พระสงฆ์ด้วย จึงได้มีการนำรูปภิกษุถือตาลปัตรมาใช้เป็นตัวแทนของรูปพระศรีอาริย์อีกรูปแบบหนึ่ง

จากการวิเคราะห์รูปแบบพระศรีอาริย์ที่พบในสมัยรัตนโกสินทร์โดยการใช้หลักฐานเอกสาร และจารึกนั้น รูปภิกษุถือตาลปัตรจำนวน 17 องค์ พบว่ามีการกระจายตัวในภาคกลาง ภาคตะวันออก ภาคเหนือตอนล่าง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยเฉพาะในภาคกลางมีการสร้างในช่วงรัชกาลที่ 6 ลงมา มีจำนวนรูปภิกษุถือตาลปัตรที่มีจารึกมากที่สุด และในส่วนการเรียกชื่อรูปภิกษุถือตาลปัตรนั้น ส่วนใหญ่ได้มีการใช้ชื่อเรียกว่าเป็นพระศรีอาริย์ ซึ่งเป็นการเรียกตามความเข้าใจของพระสงฆ์หรือผู้คนในปัจจุบัน อย่างไรก็ตามหลักฐานจารึกส่วนฐานพระนั้นเป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้ทราบถึงความเข้าใจของผู้สร้างหรือผู้ให้สร้างรูปภิกษุถือตาลปัตรว่าต้องการสร้างให้เป็นรูปพระศรีอาริย์ คือการพบรูปภิกษุถือตาลปัตรจำนวน 7 องค์มีจารึกที่ส่วนฐานระบุว่าเป็นการสร้างรูปพระศรีอาริย์อย่างชัดเจน และมี 1 องค์ที่จารึกว่าเป็นการสร้างรูปพระมาลัย ดังนั้นอาจสรุปตามหลักฐานที่พบได้ว่ารูปภิกษุถือตาลปัตรที่สร้างขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์เป็นการสร้างรูปพระศรีอาริย์ ซึ่งน่าจะเป็นการสร้างตามความเข้าใจของช่างหรือผู้สั่งให้สร้าง และเกิดเป็นรูปแบบพระศรีอาริย์ถือตาลปัตรขึ้น

พัฒนาการทางรูปแบบของรูปภิกษุถือตาลปัตร สอดคล้องกับรูปแบบพระพุทธรูปที่แตกต่างไปตามช่วงรัชกาลต่าง ๆ ซึ่งอาจจะเป็นการนำลักษณะและเทคนิคในการสร้างพระพุทธรูปมาใช้กับรูปภิกษุ โดยผลของการศึกษาสามารถแบ่งเป็นรูปแบบในระยะต่าง ๆ และสามารถนำไปศึกษาพัฒนาการทางด้านรูปแบบของรูปพระศรีอาริย์ถือตาลปัตรในสมัยรัตนโกสินทร์องค์อื่น ๆ ต่อไป รวมทั้งนำไปศึกษารูปภิกษุถือตาลปัตรในสมัยก่อนหน้าได้อีกด้วย

References

Boonprakong, P. (1983). *Chārưk samai sukhōthai* [Sukhothai Inscription]. Bangkok: Fine Arts Department.

Chandavij, N. (1986). *Tālapat læ khrūang prakǭp samanasak* [Talipot fan and Assembly Equipment]. Bangkok: Fine Arts Department.

Chulalongkorn, King. (1938). *Chotmāihēt phra rāi kit rāi wan phāk sipsī, siphok* [Royal Daily Memorandum]. Bangkok: Mahamongkutrajavidyalaya.

Chutchawantipakorn, W. (2000). *Phraphuttharūp khūbānkhūmūang* [Buddha Images of Thailand]. Bangkok: Thipakorn Publishing.

Damrong Rajanubhub, Somdejkromphraya. (2014). *Thīeo tām thāng rotfai* [Travel by Train]. Bangkok: Fine Arts Department.

Encyclopedia for Youth. (2007). *Sārānukrom Thai samrap yaowachon dōi phra rāt prasong nai phra bāt somdet phračhaoyūhūa lem thī sāmsipsǭng* [Encyclopedia for Youth]. Bangkok: Saranukromthai.

Kasempholkoon, A. (2009). *Tamnān phrasī'āri nai sangkhom Thai: kānsāng san læ botbāt* [Myths of Phra Sri An in Thai Society: Creation and Roles] (Doctor's thesis, Graduate School, Chulalongkorn University).

Naritsaranuwattiwong, Prince. (1962). *Sān somdet lem nưng, nưng čhet* [Letter to respond to Prince Narisaranuwattiwong And Krom Phraya Damrong Rajanubhab]. Bangkok: Business Organization of the Office of the Welfare Promotion Commission for Teachers and Educational Personal.

Paramanujitajinorasa, H.R.H. Prince. (2004). *Phra pathommasomphōt kathā* [Pathomsombodhikatha]. Bangkok: Lianchiang Chongcharoen Publishing.

Plainoi, S. (1985). *Tamnān phrachaiwat læ phrakæo pračham ratchakān* [History of Phra Chaiwat and Phra Kaew]. Bangkok: Graduate Maintenance Club.

Princedd Maha Chakri Sirindhorn Anthropology Centre. (2003). *Chārưk thī phanang phra 'ubōsot wat Niwēt tham prawat lem thī sǭng* [Inscription in Ubosot Wat Niwet Thamprawat No.2]. Retrieved June 20, 2019, from https://db.sac.or.th/inscriptions/inscribe/detail/1139.

Rakang, Wat. (1961). *Prawat wat rakhang khōsitārām læ prawat somdetphraphuthāčhān (tō phṓn sī)* [History of Wat Rakang and Somdet Phuthachan]. Bangkok: Prasarnmitr Publishing.

Rawin, B. (1999). *Phra 'anākhot wong* [Budhha in the Future]. Bangkok: Amarin Printing & Publishing Public.

Saisingha, S. (2008). *Ngān chāng samai phranangklao* [Techician Arts in The reign of King Rama III]. Bangkok: Matichon Publishing.

____. (2013). *Phraphuttharūp nai prathēt Thai: rūpbǣp phathanā kān læ khwām chūa khṓng Khon Thai* [Buddha Images in Thailand: Patterns, Developments and Beliefs]. Bangkok: Faculty of Archeology, Silpakorn University.

Silpanon, D. (2010). *Kærṓi phra mālai* [Histoyr of Phra Malai]. Bangkok: Museum Press.

Sudsawad, D. (2012). *Phra sī 'ariya mēttrai: nǣokhit khati khwām chūa læ rūpbǣp pratimākam* [Phra Sri Ariya Mettrai: Concept, belief, and sculptural style]. Prachinburi: The 5th Regional Office of Fine Arts Department, Prachinburi.

Tipitaka. (2003, July 27). *Chakkawatti sūt* [The story of the Emperor]. Retrieved May 20, 2019, from http://www.84000.org/tipitaka/read/v.php?B=11&A=1189&Z=1702.

____. (2003, July 27). *Phutpakinka kan* [Miscellaneous matters about the Buddha] Retrieved May 20, 2019, from http://www.84000.org/tipitaka/read/byitem.php?book=33.2&item=27&item =1preline=&pagebreak=0.

____. (2003, July 27). *Thakkhinā wi phangkha sūt* [Offering to the Lord Buddha] Retrieved May 20, 2019, from http://www.84000.org/tipitaka/attha/attha.php?b=14&i=706.

Vichitrakranlikit, S. (2006). *Kānsuksā chǣng wikhrọ rūang Phraphutthačhao nai 'anākhot khṓng sangkhom Thai suksā chaphọ kṓranī phra sī 'ariya mēttrai nai phra phut sātsanā mahā thērawāt* [An Analytical Study of the Thai People's Attitude towards The Future Buddha: A case Study of Phra Sri Ariyamettrai Buddha in Theravada Buddhism] (Master's thesis, Graduate School, Mahachulalongkornrajavidyalaya University).

Wijitwatakarn, W. (1971). *Prawat wat khēmāphiratārām (Phim khrang thī sām)* [History of Wat Khemapirataram (3rd ed.)]. Thonburi: Krugthai Publishing.